

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/91/43-47>**Zümrüd Hüseynova**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyası

magistrant

zmrhdhsynva22@gmail.com

TƏCAVÜZ CİNAYƏTİ İNSAN HÜQUQLARININ POZULMASI KİMİ VƏ TÖRƏDİLMƏSİNƏ GÖRƏ BEYNƏLXALQ CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİNİN PERSPEKTİVLƏRİ

Xülasə

İnsan hüquqlarını insanın cəmiyyətdə və dövlətdə statusunu müəyyən edən hüquqlar kimi müəyyən etmək olar. Müasir anlayışda insan hüquqları təbii hüquqa əsaslanır, yəni doğuşdan bütün insanlara xasdır. Belə bir anlayış kifayət qədər uzun müddət ərzində inkişaf etmişdir. İnsan hüquqları təkcə ölkədaxili deyil, həm də beynəlxalq hüquqi müdafiə obyektidir. Bu hüquqların qəsdən pozulması, şübhəsiz ki, haqsız hərəkətdir. Eyni zamanda hər bir insan hüquqlarının pozulması beynəlxalq cinayət deyil, yalnız bütün dünya ictimaiyyətini narahat edən ən ağır cinayətlərdir. Son zamanlar dünyanın müxtəlif yerlərində bir çox dövlətlər getdikcə daha çox siyasi qeyri-sabitlik əlamətləri ilə üzləşirlər. Beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələr, qeyri-qanuni zorakılıqdan istifadə edən siyasi rejimlər (əsasən qeyri-legitim), beynəlxalq münasibətlərdəki gərginlik bu qeyri-sabitliyin elementləridir. Bu qeyri-sabitliyin nəticələrindən biri də insan hüquqlarının pozulması hallarının xeyli artmasıdır.

Açar sözlər: *insan hüquqları, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi, beynəlxalq cinayət hüququ, beynəlxalq təhlükəsizlik, təcavüz cinayəti*

Zumrud Huseynova

The Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Azerbaijan

master student

zmrhdhsynva22@gmail.com

The crime of attack as a violation of human rights and perspectives of international criminal responsibility

Abstract

Human rights can be defined as rights that determine the status of a person in society and the state. In the modern understanding, human rights are based on natural law, that is, inherent to all people from birth. Such a concept has developed over a long period of time. Human rights are an object of legal protection not only domestically, but also internationally. Deliberate violation of these rights is certainly a wrongful act. At the same time, not every violation of human rights is an international crime, but only the most serious crimes that concern the entire world community. Recently, many countries in different parts of the world are facing more and more signs of political instability. International and non-international armed conflicts, political regimes using illegal violence (mostly illegitimate), tensions in international relations are elements of this instability. One of the consequences of this instability is a significant increase in human rights violations.

Keywords: *human rights, International Criminal Court, international criminal law, international security, crime of rape*

Giriş

Müasir dünyada insan hüquqları ən yüksək dəyərlərdən biri kimi tanınır. İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq sistem beynəlxalq hüququn adət və normalarında təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasını təmin edən hüquqi və institusional mexanizmlərin məcmusudur.

“Bəşəriyyətə qarşı cinayətlər” anlayışı XIX-cu əsrin ortalarında yaranmışdır. Belə cinayətlərin ilk nümunələri Birinci Dünya müharibəsinin sonunda görünsə də, 1945-ci ildə Nürnberq Tribunal Nizamnaməsinə qədər beynəlxalq sənəddə toplanmamışdı. Nürnberq Xartiyasında müəyyən edildiyi kimi, Bəşəriyyətə Qarşı Cinayətlər sonrakı illərdə BMT Baş Assambleyası tərəfindən beynəlxalq hüququn bir hissəsi kimi tanındı və bir çox sonrakı beynəlxalq sənədlərdə, o cümlədən keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalalarının Nizamnaməsində əhatə olundu. Lakin 17 iyul 1998-ci ildə BCMni təsis edən Roma Statutu qəbul edildə ilk dəfə olaraq beynəlxalq müqavilədə Bəşəriyyətə Qarşı Cinayətlər müəyyən edilmişdir (Werle, 2014: 96).

Nizamnamə öz yurisdiksiyasına görə insanlığa qarşı cinayətlərin üç formasını adi cinayətlərdən fərqləndirir:

Birincisi, insanlığa qarşı cinayətlər başlığı altında törədilən qətl kimi cinayət əməlləri “genişmiqyaslı və sistemli hücumun tərkib hissəsi kimi” törədilməlidir. Lakin buradakı hücum sözü hərbi hücum kimi qəbul edilməməlidir. O, həmçinin deportasiya və məcburi köçkünlük kimi qanunvericilik və inzibati tədbirləri əhatə edə bilər.

İkincisi, hərəkətlər “mülki əhaliyə qarşı yönəldilməlidir”. İnsanlığa qarşı cinayət səviyyəsinə yüksəlməyən, təkbəşinə, təcrid olunmuş, ayrı-ayrı və ya təsadüfi əməllər belə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz. Mülki əhali arasında çox az sayda əsgər olması onları mülki xarakterdən məhrum etməyə kifayət etmir.

Üçüncüsü, hərəkətlər “dövlətin və ya təşkilatın siyasətinə” uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. Beləliklə, cinayətlər dövlət məmurları və ya onların nəzarəti altında olan şəxslər tərəfindən irəli sürülən hərəkətlər və ya onların ittifaqı və ya razılığı ilə törədilə bilər (Cohn, Cones, 2000).

“İnsanlığ əleyhinə cinayətlər” anlayışı beynəlxalq cinayət hüququnun intensiv inkişafı ilə xeyli genişlənməmişdir. BCM-in Əsasnaməsinin 7-ci maddəsində insanlığ əleyhinə göstərilən cinayətlər (15 cinayət əməli) olduqca müxtəlifdir

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 105-ci maddəsində öz əksini belə tapmışdır: “Bu fəslin 105-113-cü maddələrində nəzərdə tutulan istər sülh, istərsə də müharibə zamanı hər hansı mülki əhaliyə qarşı genişmiqyaslı və ya sistemli hücumların tərkib hissəsi olaraq qəsdən törədilmiş əməllər insanlığ əleyhinə cinayətlər hesab edilir” (Səməndərov, 2019: 52-78).

Təcavüz cinayəti ən ağır beynəlxalq cinayət əməli olmaqla bir çox cinayət qəsd obyektlərinə malikdir. Bu obyektlərdən ən bariz olanı təcavüz aktına məruz qalmış dövlətin dövlət suverenliyi və ərazi bütövlüyüdür. Bununla belə, bu məqalənin kontekstində praktiki olaraq insan hüquqlarının bütün toplusu təcavüz cinayətinin obyektinə kimi tanınmalıdır (Hüseynov, 2000: 22-58). V.A.Kartaşkin təcavüzü demək olar ki, bütün fundamental insan hüquq və azadlıqlarının ən ciddi pozulması adlandırır. Xüsusilə, təcavüz cinayəti “üçüncü nəslin hüquqları” adlanan həmrəylik hüququnu pozur. Əlavə edək ki, təcavüz cinayəti təkcə özlüyündə əsas insan hüquqlarını pozmur, həm də digər beynəlxalq cinayətlərin – soyqırım, insanlığ əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətlərinin törədilməsinə münbit şərait yaradır.

Bir dövlətin başqa dövlətin ərazisinə qarşı hərbi güc tətbiq etməsinin beynəlxalq hüquq müstəvisindən kənara çıxan, lakin eyni zamanda təcavüz aktının klassik anlayışına tam uyğun gəlməyən müxtəlif variantlarını qeyd etmək lazımdır. Bu mümkün variantlar arasında aşağıdakıları vurğulamağa dəyər:

– terror təşkilatlarının başqa dövlətin ərazisində yerləşən bazalarına və digər infrastruktur obyektlərinə müvafiq dövlət tərəfindən məqsədyönlü zərbələr endirilməsi. Müvafiq dövlətin bu hərəkətlərinə müəyyən dərəcədə (daha doğrusu, beynəlxalq hüquqi aspektdə deyil, siyasi

müstəvidə) haqq qazandırmaq olar, o halda ki, bu dövlət başqa bir dövlətin ərazisində yerləşən terror təşkilatları tərəfindən hücumla məruz qalır, onların fəaliyyətini dayandırmaq gücü çatmır;

– müvafiq dövlətin öz silahlı qüvvələrini başqa dövlətin silahlı qüvvələrinə qarşı qabaqlayıcı müdafiə qaydasında istifadə etməsi. Müasir beynəlxalq hüquqsünasların əksəriyyəti qabaqlayıcı müdafiənin (yaxınlaşan təcavüz aktının qarşısını almaq üçün zərbələrin endirilməsi) yolverilməzliyi və qanunsuzluğu ilə razılaşırlar;

– müvafiq dövlətin öz silahlı qüvvələrinin başqa dövlətin ərazisində humanitar müdaxilə kimi istifadə etməsi. “Humanitar müdaxilə” anlayışının hüquqi tərfi yoxdur. Beynəlxalq hüquq elmində bu anlayışa kifayət qədər oxşar (nüansları ilə fərqlənsə də) təriflər verilmişdir. Belə ki, V.A.Kartaşkin humanitar müdaxilənin mahiyyətini bir dövlətin (bir qrup dövlətin) “xarici ərazidə olan vətəndaşlarını xilas etmək və ya siyasi, irqi, dini və digər sahələrdə baş verən kütləvi və kobud insan hüquqları pozuntularını dayandırmaq üçün” silahlı qüvvədən istifadə etməsində görür (Akhavan, 2003: 27-48).

İlk dəfə olaraq Nürnberq Tribunalının Nizamnaməsində işğalçı müharibənin cinayəti (beynəlxalq cinayət hüququ mənasında) tanınıb. Müasir “təcavüz cinayəti” anlayışı bu beynəlxalq hüquqi aktda “sülhə qarşı cinayət” kimi qiymətləndirilmiş və “beynəlxalq müqavilələri, sazişləri və ya təminatları pozmaqla işğalçı müharibənin və ya müharibənin planlaşdırılması, hazırlanması, başlanması və ya aparılmasını ehtiva edir. Müharibədən sonrakı dövrdə beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə həlli prinsipi ilk növbədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində yazılı şəkildə möhkəmlənməsinə baxmayaraq, beynəlxalq ictimai hüququn jus cogens-ə çevrilir (Abbasov, 2014: 22-27).

Digər mühüm beynəlxalq hüquqi prinsip güc tətbiq etməkdən və ya güc tətbiq etməklə hədələməkdən çəkinmək prinsipinə çevrilmişdir. BMT-nin əsas məqsədlərindən biri kimi Təşkilatın Nizamnaməsinin 1-ci maddəsində digər məsələlərlə yanaşı “təcavüz aktlarının qarşısının alınması” üçün tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutur.

Təcavüz anlayışının məzmunu uzun müddət beynəlxalq hüquqda ifadə edilməmişdir. Bu boşluq BMT Baş Assambleyasının 1974-cü il dekabrın 14-də XXIX sessiyasında qəbul edilmiş 3314 sayılı Qətnamə ilə doldurulmuşdur. Daha sonra BCM-in Roma Əsasnaməsində təsbit edilmiş təcavüz cinayətinin əsasını məhz bu tərif təşkil etmişdir (Engster, Daniel, 2004: 113-135).

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Əsasnaməsi ilk dəfə beynəlxalq cinayət hüququnda “təcavüz cinayəti” anlayışını kodlaşdırmışdır. Təcavüz cinayətinin anlayışı və məzmunu Roma Əsasnaməsinin 8-ci maddəsində verilmişdir. Eyni zamanda, bu maddədə verilmiş və sözügedən beynəlxalq cinayətin aktus reusunu təşkil edən təcavüz aktının məzmunu BMT Baş Assambleyasının yuxarıda qeyd olunan Qətnaməsinin məzmununu praktiki olaraq təkrar etmişdir (Friedmann, 1964: 209-232).

Roma Əsasnaməsinin 8-ci maddəsində deyilir:

“1. Bu Əsasnamənin məqsədləri üçün “təcavüz cinayəti” özünün xarakterinə, ağırlıq dərəcəsinə və miqyasına görə BMT Nizamnaməsinin açıq-aşkar pozuntusunu təşkil edən, dövlətdə siyasi və hərbi fəaliyyəti istiqamətləndirən və ya onun üzərində effektiv nəzarət həyata keçirən şəxs tərəfindən təcavüz aktının planlaşdırılmasını, hazırlanmasını, başlanmasını və ya icrasını ifadə edir.

2. 1-ci bəndin məqsədləri üçün “təcavüz aktı” dövlətin silahlı qüvvələrinin digər dövlətin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və ya siyasi müstəqilliyinə qarşı və ya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə zidd olan hər hansı digər şəkildə istifadə edilməsi deməkdir (Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, 2002). Müharibə elan edilməsindən asılı olmayaraq, aşağıdakı hərəkətlərdən hər hansı biri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 14 dekabr 1974-cü il tarixli 3314 (XXIX) sayılı Qətnaməsinə uyğun olacaq:

a) bir dövlətin silahlı qüvvələri tərəfindən başqa bir dövlətin ərazisinə basqın və ya hücum və ya bu cür işğal və ya hücum nəticəsində yaranan hər hansı müvəqqəti hərbi işğal və ya başqa bir dövlətin ərazisinə və ya onun bir hissəsinə güc yolu ilə ilhaq edilməsi;

b) bir dövlətin silahlı qüvvələri tərəfindən başqa dövlətin ərazisini bombalaması və ya dövlətin başqa dövlətin ərazisinə qarşı hər hansı silahdan istifadə etməsi;

c) başqa dövlətin silahlı qüvvələri tərəfindən dövlətin limanlarının və ya sahillərinin blokadaya alınması;

d) bir dövlətin silahlı qüvvələrinin başqa dövlətin quru, dəniz və ya hava qüvvələrinə və ya dəniz və ya hava donanmasına hücumu;

e) bir dövlətin digər dövlətin ərazisində yerləşən silahlı qüvvələrinin müqavilədə nəzərdə tutulmuş şərtləri pozmaqla, qəbul edən dövlətlə razılaşdırılaraq istifadə edilməsi və ya müqavilə ləğv edildikdən sonra onların bu ərazidə mövcudluğunun hər hansı şəkildə davam etdirilməsi;

f) bir dövlətin başqa dövlətin sərəncamına verdiyi ərazisinin üçüncü dövlətə qarşı təcavüz aktının törədilməsi üçün həmin digər dövlət tərəfindən istifadə edilməsinə icazə verən akt;

g) başqa dövlətə qarşı yuxarıda sadalanan hərəkətlərə və ya onun bu işlərdə əhəmiyyətli iştirakına bərabər olan ciddi xarakterli silahlı qüvvələr hərəkətləri həyata keçirən silahlı dəstələrin, qrupların, qeyri-qanuni qüvvələrin və ya muzdluların dövlət tərəfindən və ya onun adından göndərilməsi” (Allahverdiyev, Ələvsət, 2017: 248).

Təcavüz cinayətinin obyektiv tərəfi təcavüz cinayətinin yalnız cinayət əməlləri formasında törədilməsini nəzərdə tutur (bu cinayət əməlinin xüsusiyyətlərinə görə cinayət hərəkətsizliyi istisna olunur). Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsi təcavüzün iki növünü – birbaşa və dolay təcavüzü ayırır. Birbaşa təcavüz bu və ya digər dövlətin silahlı qüvvələri tərəfindən birbaşa həyata keçirilir. Dolay təcavüz formal olaraq hər hansı bir dövlətin silahlı qüvvələrinə daxil olmayan (və ya mənsubiyyətini gizlədən), lakin eyni zamanda müəyyən dövlət tərəfindən təşkil edilən və ya onun adından hərəkət edən silahlı dəstələr, qruplar, nizamsız qüvvələr və ya muzdlular tərəfindən həyata keçirilir. Bununla belə, istər birbaşa, istərsə də dolay təcavüz halında, sözügedən cinayətin “tətikləmə mexanizmini” müəyyən şəxslərin başçılıq etdiyi və nəzarət etdiyi müəyyən dövlət tərəfindən həyata keçirildiyi (bu o deməkdir ki, həmin şəxslərin beynəlxalq cinayət məsuliyyəti daşımaları nəzərdə tutulur) göz qabağındadır (Dormann, 1999).

Yuxarıdakıları ümumiləşdirərək, təcavüz cinayətinin aşağıdakı əsas əlamətlərini və bu cinayət əməlinin törədilməsinə görə beynəlxalq cinayət məsuliyyətini göstərmək olar:

– Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Əsasnaməsi ilk dəfə beynəlxalq cinayət hüququnda “təcavüz cinayəti” anlayışını kodlaşdırmışdır.

– Əsanamə BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq qərarı olmadığı halda, Məhkəmənin təcavüz cinayəti (Roma Əsanaməsinin iştirakçısı olan dövlətlərə qarşı) üzrə yurisdiksiyasını həyata keçirməsi imkanını nəzərdə tutur. Bu hal BCM-ə müvafiq dövlətin və onun vəzifəli şəxslərinin (xüsusilə də Məhkəmənin yurisdiksiyasına aid olduğu hallarda) təcavüz aktının (və müvafiq olaraq, təcavüz cinayətinin) əlamətlərinin olub-olmadığını müəyyən etmək üçün geniş diskreasiya səlahiyyətləri verir.

– Təcavüz cinayətinin törədilməsində təqsirli olan şəxsin təqsirinin ağırlığı obyektiv olaraq təcavüz aktının həyata keçirilməsi zamanı beynəlxalq humanitar hüququn və beynəlxalq insan hüquqlarının prinsip və normalarına əməl olunmasından asılı olacaqdır (İbayev, 2001: 124).

Nəticə

Son zamanlar dövlətlər getdikcə daha çox siyasi qeyri-sabitlik əlamətləri ilə üzləşirlər. Beynəlxalq və lokal silahlı münaqişələr, qeyri-qanuni zorakılıqdan istifadə edən siyasi rejimlər (əsasən qeyri-legitim), beynəlxalq münasibətlərdəki gərginlik bu qeyri-sabitliyin elementləridir. Bu qeyri-sabitliyin nəticələrindən biri də insan hüquqlarının pozulması hallarının xeyli artmasıdır.

Bu hal mövcud beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə əlavə tələblər qoyur, onun təsisatlarının insan hüquqlarının pozulmasına görə fiziki şəxslərin beynəlxalq cinayət məsuliyyətinin yaxşı işləyən mexanizmi ilə gücləndirilməsini nəzərdə tutur. Belə bir mexanizm təkcə törədilmiş beynəlxalq cinayətlərə görə cəzasızlığın aradan qaldırılmasını (və ya ən azı minimuma endirilməsini) deyil, həm də sülhyaratma və münaqişədən sonrakı sülh quruculuğu prosesində dolay iştirakını (qarşıdan gələn və qabaqlayıcı amil kimi) nəzərdə tutur. Təbii ki, belə mexanizm beynəlxalq cinayət ədalətinin daimi orqanının mövcudluğunda öz institusional ifadəsini tapmalıdır. Bunların icra edilməsi üçün yaradılan hüquqi orqan BCM-dir.

BCM-in qabaqlayıcı rolu bu beynəlxalq cinayət ədaləti orqanının əsas funksiyasını – fundamental insan hüquqlarını pozan beynəlxalq cinayət əməlləri ilə bağlı ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsini ört-basdır etmir, əksinə tamamlayır. İstər beynəlxalq cinayətin qarşısının alınması, istərsə də beynəlxalq cinayətlə bağlı ədalətin bərqərar olması bir sıra məqsədlərə xidmət edir – fundamental insan hüquqlarının qorunmasına və nəticədə beynəlxalq təhlükəsizliyin və mövcud dünya nizamının möhkəmləndirilməsinə.

Bu məqsədə nail olmaq insan hüquqlarının cinayətkar pozuntularına görə şəxslərin beynəlxalq cinayət məsuliyyətinin təmin edilməsi zərurəti ilə dövlətin suverenliyi prinsipi arasında tarazlığın yaradılmasını tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Werle, G. (2014). Principles of international criminal law: textbook. Oxford University Press, 696 p.
2. Cohn, R.W.D., Cones. (2000). The practice of the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda. Transnational Publishers, Inc. Ardsley, New-York.
3. Səməndərov, F.Y. (2019). Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. Bakı: Hüquq.
4. Hüseynov, L.H. (2000). Beynəlxalq hüquq. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı.
5. Akhavan, P. (2003). The Origin and Evolution of Crimes against Humanity. In: Human Rights and Criminal Justice for the Downtrodden.
6. Abbasov, X.M. (2014). Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalı və soyqırımdan sonra Ruandada vəziyyət. Bakı: "Qanun". № 2, s.22-27.
7. Engster, D. (2004). "Care Ethics and Natural Law Theory: Toward an Institutional Political Theory of Caring." The Journal of Politics 66(1):113-135.
8. Friedmann, W. (1964). The Changing Structure of International Law, ed. by Wolfgang Friedmann. N.Y.: Columbia University Press, 238 p.
9. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. (2002). Bakı: Qanun.
10. Allahverdiyev, Ə. (2017). Beynəlxalq hüquqda insanlıq əleyhinə cinayətlər. Bakı: Elm, 396 s.
11. Dormann, K. (1999). "The first and second sessions of the Preparatory Commission for the International Criminal Court", in YIHL, Vol. 2.
12. İbayev, V.İ. (2001). Beynəlxalq humanitar hüquq. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı.

Göndərildi: 02.03.2023

Qəbul edildi: 13.05.2023